

Огнева Е.Д. Боги снежных гор: музеи Украины: сакральное искусство в традиции тибетского буддизма: [Сб. науч. ст.]/Е.Д. Огнева; сост. Е.Д. Огнева, Е.Г. Петренко; вступ. слово, оформл. и перевод с укр. Е.Г. Петренко; Одесский Дом-Музей им. Н.К. Рериха. – Одесса: Астропринт, 2008. – 208 с.: 9 л. ил.

ЯК БУДДОЛОГІЧНА, так і тибетологічна література в Україні видаються дуже рідко, відтак поява кожної книги з цієї тематики варта уваги. Проте вихід в Одесі книги «Боги снігових гір» можна без перебільшення назвати справжньою подією у вітчизняному сходознавстві. Ім'я автора – Олени Дмитрівни Огневої – ще з радянських часів добре відоме всім, хто цікавиться Тибетом та тибетським буддизмом, а також культурою народів, які його сповідують, – монголів, бурятів, калмиків. Проте досі її численні тибетологічні та буддологічні праці здебільшого виходили у вигляді окремих статей, відтак вони розпорошені по журналах і збірниках, нерідко важкодоступних (бібліографію основних публікацій див. у збірнику: *Дослідження цивілізації Сходу та Заходу: історія, філософія, філологія. До ювілею Олени Огневої. Збірник статей. – К.: Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАНУ, 2004. – С. 9–17*). Книгу «Боги снігових гір» видав Одеський будинок-музей ім. М.К. Рериха у серії буддологічних видань; її відкриває передмова, написана директором будинку-музею О.Г. Петренко. Статті, зібрані у книзі, присвячені пам'яткам сакрального мистецтва тибетського буддизму, що містяться в музеях України. Відтак вони репрезентують лише одну грань наукової діяльності О.Д. Огневої – як мистецтвознавця і джерелознавця; варто зазначити, що за межами збірки лишилися її чільні праці – текстологічні дослідження та переклади тибетських середньовічних текстів, а також публікації з українознавства тощо.

Книга «Боги снігових гір» містить вісім статей: «Сакральне мистецтво у традиції північного буддизму на теренах України»; «Илья Мечников и его встречи с буддизмом»; «Является ли скульптура Коронованного Будды из Одесского музея воспроизведением прижизненного образа Будды Шакьямуни?»; «Тара Зеленая в сопровождении Учителей (традиция школы ньингма)»; «Амитаюс и Ваджравидарана: иконография и происхождение (Буддийская скульптура калмыцкого происхождения в

коллекции Дома-Музея имени Николая Рериха)»; «Невеселый итог одной уникальной фотовыставки»; «Материальные свидетельства про перебування калмиків в Україні»; «Тара из Вайшали в тибетской интерпретации». Усі вони написані в 1998–2008 рр. і публікувалися раніше у фахових сходознавчих журналах і збірниках наукових статей. Кожна стаття – плід ретельної дослідницької праці, яка дала конкретні наукові результати: визначення персонажа буддійського пантеону, зображеного на іконі-танці або скульптурі, походження пам'ятки тощо. Водночас у кожній статті через окремий музейний експонат розкривається ціла панорама духовної культури Центральної Азії та історії міжкультурних контактів, часом драматичної. Зібрані разом, ці статті вдало доповнюють одна одну й справляють враження єдиної цілісної праці.

«Боги снігових гір» – перша книга, яка містить огляд пам'яток сакрального мистецтва тибето-буддійської традиції, що зберігаються в музеях України. Це своєрідний підсумок багаторічної праці, поїздок, пошуків. У результаті О.Д. Огневою встановлено, що такі пам'ятки містяться у музейних зібраннях Києва, Одеси, Львова та Золочева, Дніпропетровська, Луганська, Сум і Фастова. Ці твори здебільшого маловідомі широким колам шанувальників мистецтва, проте дослідниця переконливо доводить, що серед них чимало унікальних, які мають велике наукове і культурне значення. Це, наприклад, твори калмицького мистецтва, якому в книзі приділено особливу увагу. Річ у тім, що калмицький народ створив на основі тибето-монгольських традицій самобутнє мистецтво. Проте катаклізи минулого сторіччя, що випали на долю цього маленького народу, – громадянська війна 1918–1920 рр., варварські антирелігійні акції (а традиційне калмицьке мистецтво мало переважно культовий – буддійський характер), нарешті, депортація в часи сталінізму, – практично повністю знищили багату культурну спадщину калмиків. Внаслідок цього кожна пам'ятка тра-

диційного калмицького мистецтва набуває особливої цінності як для дослідників, так і для сучасних калмиків, які прагнуть відродити власні традиції. В окремих статтях О.Д. Огнева докладно аналізує танку (буддійську ікону) поч. XX ст. із зображенням релігійного реформатора Цонкапи Лобсандакпи (1357–1419), подаровану калмиками І. Мечникову на знак вдячності за боротьбу з епідемією туберкульозу; розписні бронзові статуетки Амитаюса та Ваджравідарани, калмицьке походження яких встановлене дослідницею; нарешті, калмицьку цацху (мініатюрний глиняний рельєф) XVIII ст. із зображенням Амитаюса, знайдену у Фастові. Остання – це ще й цінне свідчення про перші контакти наших предків з буддійською цивілізацією, що відбулися у XVII–XVIII ст. Про історію цих контактів вже багато писали Я.Р. Дашкевич, Ю.Ю. Завгородній, А.І. Наберухін, Н.М. Руденко й сама О.Д. Огнева, але переважно на основі письмових джерел. Стаття у книзі «Боги снігових гір» доповнює ці дослідження аналізом пам'ятки сакрального мистецтва – цацхи. Наукове значення статті зростає внаслідок того, що дрібна буддійська глиняна пластика взагалі мало досліджена.

У книзі «Боги снігових гір» поставлено багато інших актуальних наукових проблем. Однією з них є проблема ізводу і класифікації ізводів у тибето-буддійському іконописі, і тісно з нею пов'язана проблематика походження і поширення конкретних образів персонажів буддійського пантеону. У книзі найбільшу увагу приділено образам засновника буддизму – Будди Шак'ямуні, богині Тари в її Зеленій іпостасі, Амитаюса (Аюші) – одного з аспектів будди Амитабги, Ваджравідарани – іпостасі бодгісаттви Ваджрапані, а також визначного тибетського вчителя буддизму, засновника школи гелук Цонкапи Лобсандакпи. Це, за винятком Ваджравідарани, дуже популярні в Тибеті та буддійській Центральній Азії персонажі пантеону, тому вивчення їхньої іконографії особливо важливе для розуміння мистецтва цього регіону.

Тибетська буддійська ікона – танка зазвичай має складну багатопланову структуру й насичена глибоким символізмом, що перетворює її на свого роду «зашифрований» текст, який потребує уважного прочитання і втаємниченого «читача». Саме таким чи-

тачем і є О.Д. Огнева. Вона майстерно вмє розкривати приховані смисли буддійських образів. Її стаття, присвячена образу Зеленої Тари в супроводженні Вчителів, є взірцем віртуозного прочитання танки. В результаті дослідниці вдалося встановити, що ікона належить до школи н'інгма, і вказати на нижню хронологічну межу, коли міг сформуватися цей образ; але не менш важливим результатом є власне розкриття змісту кожного елемента ікони та їхніх складних взаємозв'язків, що дозволяє підійти до розуміння смислу всього образ.

Для праць О.Д. Огневої характерний комплексний міждисциплінарний підхід: дослідження пам'ятки включає, крім аналізу зображення, визначення часу і місця виготовлення пам'ятки, також міф про зображеного на ній персонажа і про походження цього образу (якщо такий міф існує), особливості функціонування пам'ятки, а також її історію, шлях до сучасного місця в музейному зібранні або приватній колекції. Успішно застосовувати такий підхід дослідниці допомагають її воістину енциклопедичні знання. У кожному артефакті вона знаходить особливий ракурс, що впливає з його специфіки.

Так, тибетська статуетка Коронованого Будди з Одеського музею західного та східного мистецтва є приводом для розмови про проблему існування прижиттєвих образів Будди, а відтак – про образи засновників світових релігій і ставлення до них у цих релігіях, що робить статтю цікавим етюдом з порівняльного релігієзнавства. З нього випливає, що в кожній традиції існувало дві тенденції ставлення до зображення засновника – негативна (іконоборство) і позитивна; якщо в ісламі перемогла перша, то в християнстві й буддизмі – друга. Проте загальновідомо, що в найбільш ранніх творах буддійського мистецтва, які дійшли до нас, зображення Будди відсутнє – його заміняє неантропоморфний символ (Колесо Вчення, дерево бодгі тощо). Цей факт спонукав частину дослідників до думки, що ранньому буддизмові була притаманна заборона на зображення Вчителя. Дискусуючи, О.Д. Огнева стає на бік традиції, яка стверджує, що Будда сам дав згоду на створення свого прижиттєвого образу, який послужив прототипом для пізнішої іконографії. Міфологічна основа образу також

детально розглядається у статті, присвяченій тибетській статуетці Тари з приватної колекції з Одеси, яку дослідниця ідентифікує як «Тару з Вайшали». У цьому випадку О.Д. Огнева розглядає чудотворні образи богині Тари в індійській та тибетській традиціях. Тут дослідниця також демонструє повагу до традиції, вміння прислухатися до неї, вести з нею діалог.

В інших випадках на перший план виходять культові функції образу. Це стосується зображення Амитаюса (Аюші) – одного з аспектів будди Амитабги. У книзі «Боги снігових гір» воно зустрічається двічі – по-перше, у вигляді бронзових статуєток з колекції Одеського будинку-музею ім. М.К. Реріха, по-друге, на калмицькій цапсі з Фастова. Аналізуючи ці зображення, О.Д. Огнева описує обряди життєвого циклу тибетців, монголів і калмиків, у яких образ Амитаюса відіграє важливу роль: народження дитини, шлюб, похорон (останньому приділено найбільше уваги).

Проте не менше значення, ніж походження чи функція, може мати пізніша історія пам'ятки (якщо вона відома). Наприклад, танка із зображенням Цонкапи Лобсан-дакпи та двох його учнів із Київського музею мистецтв ім. Б. та В. Ханенків розповідає не лише про життє головний персонажа – видатного релігійного діяча, а й про епізод недалекого минулого – експедицію І.І. Мечникова до Калмикії у 1911 р. Не дивно, відтак, що О.Д. Огнева розглядає колекції, зібрані видатними вченими, як комплексне історичне джерело, із жalem пише про розпорошення колекцій І.І. Мечникова та О.М. Позднесєва.

Загалом працям О.Д. Огневої притаманний високий гуманістичний пафос – чи йдеться про трагедію калмицького народу,

чи про збереження цінної колекції, чи про цілу культурну спадщину Тибету. Тут не можна не згадати про статтю «Невесёлый итог одной уникальной фотовыставки», у якій йдеться про світлини сучасного українського мандрівника В. Оплачка, зроблені ним під час подорожі Західним Тибетом у жовтні 2006 р. Порівнюючи ці фотодокументи з матеріалами експедицій до цього району, починаючи з Дж. Туччі (30-ті рр. XX ст.) і до Т. Пріцкера (90-ті рр. XX ст.), дослідниця звертає увагу на втрати, яких зазнали безцінні архітектурні пам'ятки внаслідок політичного вандалізму («культурна революція») та звичайного грабіжництва. Стурбована загрозою від сучасних «мародерів від мистецтва», О.Д. Огнева зазначає, що деякі твори мистецтва, можливо, дійдуть до нащадків лише завдяки світлинам В. Оплачка.

Книга, присвячена аналізу пам'яток мистецтва, багато втратила би, якби в ній не було ілюстрацій. На щастя, збірка праць О.Д. Огневої супроводжується гарними кольоровими ілюстраціями, які дають досить повне уявлення про твори мистецтва, що є предметом дослідження. Крім того, видання доповнене трьома покажчиками – імен, географічних назв та тибетських термінів, що значно полегшує користування ним. Книга «Боги снігових гір», безперечно, приверне увагу не лише надзвичайно вузького кола фахівців із тибето-буддійського мистецтва, а й буддологів, мистецтвознавців, релігієзнавців, істориків, культурологів і всіх, кого цікавить буддизм і культура Тибету та Центральної Азії, адже ця книга – прекрасний взірць поєднання строгої академічної науки з цікавим, захоплюючим викладом матеріалу.

Капранов С.В.

Кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу Далекого Сходу Інституту сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України.